

Політологія

УДК 321.7:324.8:32.019.51:355.02(477)

DOI <https://doi.org/>

**«Гармати чи масло»? політичний популізм як інструмент маніпуляції у
контексті мобілізаційної економіки України**

Корнієнко Валерій Олександрович

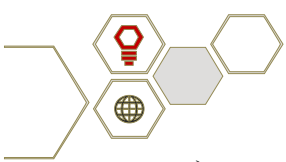
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно-
політичних наук, Вінницький національний технічний університет,
м. Вінниця, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-6285-5707>

Мазьняк Роман Олегович

аспірант кафедри політології філософського факультету Львівського
національного університету імені Івана Франка,
м. Львів, Україна, <https://orcid.org/0009-0007-2240-8794>

Прийнято: 13.05.2025 | Опубліковано: 23.05.2025

***Анотація.** У статті досліджено трансформацію політичного популізму як маніпулятивної технології в Україні в умовах мобілізаційної економіки під час повномасштабної російсько-української війни. Проаналізовано класичну економічну дихотомію «гармати чи масло» в контексті маніпулятивних популістських наративів, що використовуються політичними акторами при комунікації з українським суспільством. Виявлено основні маніпулятивні прийоми та методи адаптації популістської риторики щодо економічних питань, зокрема розподілу державних ресурсів між обороноздатністю та соціальним захистом. Охарактеризовано специфіку маніпулятивних стратегій в економічному дискурсі популістів у питаннях бюджетних пріоритетів,*

податкової політики, соціальних гарантій та мобілізаційних економічних заходів.

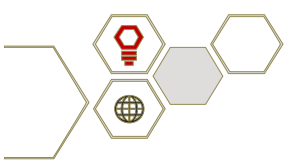
Стаття пропонує типологію маніпулятивних популістських стратегій в умовах екзистенційного вибору між забезпеченням економічного виживання населення та задоволенням оборонних потреб держави. Обґрунтовано, що в умовах війни відбувається суттєва трансформація традиційних популістських економічних обіцянок, які змушені адаптуватися до нових реалій через маніпулятивні техніки впливу на суспільну свідомість. Дослідження демонструє, що дилема між «економічним виживанням» та «оборонними витратами» стає центральним елементом у формуванні нового типу українського популізму, який використовує маніпулятивні прийоми для поєднання патріотичної риторики з традиційними популістськими економічними наративами. Доведено, що маніпулятивна популістська риторика щодо економічних питань у період війни характеризується вищим рівнем диференціації пропозицій, спробами поєднати патріотичний дискурс із захистом соціально-економічних прав через маніпулювання громадською думкою, а також фокусуванням на питаннях справедливості розподілу тягаря війни між різними верствами населення.

Ключові слова: політичний популізм, маніпуляція, маніпулятивні технології, мобілізаційна економіка, оборонні витрати, соціальний захист, бюджетні пріоритети, економічна політика воєнного часу, Україна, російсько-українська війна.

«Guns or Butter»? : Political Populism as a Tool of Manipulation in the Context of Ukraine's Mobilization Economy

Korniienko Valerii Oleksandrovych

Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Social and Political Sciences, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-6285-5707>

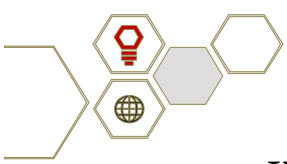
Mazniak Roman Olehovich

PhD student at the Department of Political Science,
Faculty of Philosophy, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0007-2240-8794>

Abstract. *The article examines the transformation of political populism as a manipulative technology in Ukraine under the conditions of a mobilization economy during the full-scale Russian-Ukrainian war. The classical economic dichotomy of «guns or butter» is analyzed in the context of manipulative populist narratives used by political actors when communicating with Ukrainian society. The main manipulative techniques and methods of adapting populist rhetoric on economic issues are identified, particularly regarding the distribution of state resources between defense capabilities and social protection. The specifics of manipulative strategies in the economic discourse of populists on issues of budget priorities, tax policy, social guarantees, and mobilization economic measures are characterized. The article proposes a typology of manipulative populist strategies under the existential choice between ensuring the economic survival of the population and meeting the defense needs of the state.*

It is substantiated that during wartime, there is a significant transformation of traditional populist economic promises, which are forced to adapt to new realities through manipulative techniques of influencing public consciousness. The research demonstrates that the dilemma between «economic survival» and «defense expenditures» becomes a central element in forming a new type of Ukrainian populism, which uses manipulative techniques to combine patriotic rhetoric with traditional populist economic narratives.

It is proven that manipulative populist rhetoric on economic issues during wartime is characterized by a higher level of differentiation of proposals, attempts to combine patriotic discourse with the protection of socio-economic rights through manipulation of public opinion, as well as focusing on issues of fair distribution of the war burden among different segments of the population.

Keywords: *political populism, manipulation, manipulative technologies, mobilization economy, defense expenditures, social protection, budget priorities, wartime economic policy, Ukraine, Russian-Ukrainian war.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році кардинально змінило не лише безпекове середовище держави, але й трансформувало сферу політичної комунікації, маніпулятивні технології та політичну культуру країни. Однією з найбільш гострих проблем, з якою стикнулося українське суспільство, стала необхідність одночасного забезпечення обороноздатності країни та підтримання достатнього рівня економічного добробуту населення в умовах значного скорочення економічних можливостей. Ця дилема, відома в економічній теорії як проблема «гармат чи масла», стала ключовим елементом політичного дискурсу в Україні та об'єктом маніпулятивного впливу з боку різних політичних сил.

Проблема полягає в тому, що в умовах війни перед політичним класом та суспільством постає непростий вибір між забезпеченням економічного добробуту громадян та фінансуванням оборонних потреб. Обмеження ресурсів робить неможливим одночасне досягнення обох цілей на максимальному рівні, що створює сприятливий ґрунт для маніпулятивних популістських спекуляцій, які пропонують «прості рішення» складних економічних проблем воєнного часу, використовуючи широкий арсенал технологій маніпулювання суспільною свідомістю для досягнення політичних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади дослідження популізму як політичного явища детально розроблені в працях К. Мюдде [1], який визначає популізм як «тонку ідеологію», що протиставляє «чистий народ» корумпованій еліті. Я.-В. Мюллер [2] розглядає популізм у контексті загроз демократичним інститутам, що особливо актуалізується в кризових умовах. Економічний аспект популізму досліджується в роботах Д. Аджемоглу та інших [3], які аналізують взаємозв'язок між економічною нестабільністю та піднесенням популістських рухів. Р. Дорнбуш та С. Едвардс

[4] пропонують класичну модель макроекономічного популізму, яка описує цикли популістської економічної політики та їхні наслідки.

У контексті України дослідження популізму представлені роботами Т. Кузьо [5], який аналізує особливості українського популізму в перехідний період, О. Фісуна [6], що розглядає популізм у контексті неопатримоніальної політичної системи України та іншими дослідниками.

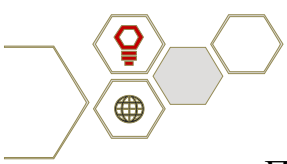
Феномен мобілізаційної економіки воєнного часу досліджується в працях П. Кеннеді [7], який аналізує історичні приклади економічної мобілізації під час великих війн. У сучасному контексті ця проблематика розвивається в роботах М. Гаррісона [8], присвячених економічній мобілізації під час світових війн. Дилема «гармати чи масло» як економічна концепція була сформульована ще П. Самуельсоном [9] і продовжує використовуватися для аналізу проблем розподілу ресурсів між військовими та цивільними потребами. Сучасні дослідження цієї проблематики в контексті воєнних конфліктів представлені в роботах А. Мінтца та Ч.-Л. Хуанга [10].

В українському контексті питання економічної політики воєнного часу розглядаються в роботах Я. Жаліла [11], та М. Рябчука [12], які дозволяють краще зрозуміти зміни в соціально-психологічному сприйнятті економічних проблем воєнного часу.

Проблематика зміни політичного дискурсу в Україні під час війни і трансформації суспільних настроїв досліджується в роботах Є. Головахи [13], О. Власюка [14], М. Розумного [15].

Виявлення раніше невизначених проблем. Незважаючи на наявність значного обсягу літератури з питань політичного популізму та економічної політики воєнного часу, існує кілька невирішених проблем, які потребують додаткового дослідження.

Недостатньо вивчена трансформація популістської риторики в умовах мобілізаційної економіки, коли традиційні обіцянки стикаються з ресурсними обмеженнями воєнного часу.

Потребує детальнішого аналізу структура економічного популізму під час війни та механізми адаптації популістських наративів до вимог національної безпеки із збереженням електоральної привабливості.

Відсутній системний аналіз стратегій політичних акторів щодо дилеми «гармати чи масло» в Україні, особливо їхнього позиціонування у розподілі обмежених ресурсів між оборонними та соціальними потребами.

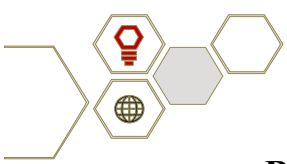
Залишається відкритим питання впливу популістської риторики на формування економічної політики воєнного часу, зокрема на прийняття рішень щодо розподілу бюджету.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей трансформації політичного популізму як інструменту маніпуляції в контексті дилеми «гармати чи масло» в умовах мобілізаційної економіки України під час російсько-української війни.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

- концептуалізувати поняття політичного популізму в умовах мобілізаційної економіки та визначити його особливості в контексті дилеми «гармати чи масло»;
- виявити основні напрями трансформації популістських економічних наративів в Україні після початку повномасштабного вторгнення;
- проаналізувати зміни в риториці популістських політичних сил щодо питань розподілу бюджетних коштів між оборонними та соціальними потребами;
- розробити типологію популістських стратегій в умовах дилеми «економічне виживання vs оборонні витрати».

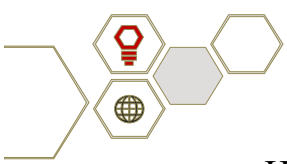
Методологія дослідження базується на комплексному застосуванні теоретичних та емпіричних методів. Для типологізації популістських стратегій використано порівняльний аналіз та метод ідеальних типів. Для оцінки впливу популізму на економічну політику застосовано кейс-стаді та інституційний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Політичний популізм в умовах мобілізаційної економіки має свою специфіку, яка суттєво відрізняє його від популізму мирного часу. Класична концепція популізму, сформульована К. Мюдде [1], визначає його як ідеологію, що розглядає суспільство як поділене на дві гомогенні та антагоністичні групи — «чистий народ» та «корумповану еліту», і стверджує, що політика повинна бути вираженням загальної волі народу. В умовах війни ця дихотомія ускладнюється, оскільки з'являється зовнішній ворог, який стає новим елементом популістського наративу. Мобілізаційна економіка спрямовує значні ресурси на оборону, створюючи сприятливе середовище для політичних маніпуляцій, коли популісти вдаються до різноманітних маніпулятивних технік, адаптуючи свої обіцянки під нові обмеження, водночас зберігаючи електоральну привабливість. Дилема «гармати чи масло» стає центральним елементом маніпулятивного впливу в умовах війни, коли збільшення оборонних витрат неминуче зменшує ресурси для цивільних потреб, що використовується для маніпуляції суспільною свідомістю.

Трансформація маніпулятивних прийомів у популізмі включає: зміну об'єктів маніпуляції з фокусуванням на групах, найбільш постраждалих від війни; модифікацію антиелітарної маніпулятивної риторики з урахуванням національної єдності; перехід від нереалістичних маніпулятивних обіцянок «всього і одразу» до більш точкових маніпуляцій через таргетовані пропозиції; доповнення маніпулятивних наративів патріотичними елементами для посилення емоційного впливу. Ці особливості формують основу для аналізу маніпулятивних аспектів популізму в умовах української мобілізаційної економіки.

Аналіз публічного дискурсу після 24 лютого 2022 року демонструє суттєві зміни в маніпулятивних популістських економічних наративах. Дослідження виступів представників різних політичних сил, медійного дискурсу та законодавчих ініціатив дозволяє виявити низку важливих трансформацій у маніпулятивній риторичній політичних акторів, які традиційно використовували популістські підходи для маніпулювання громадською думкою.

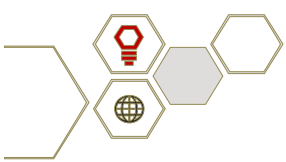

Насамперед, спостерігається маніпулятивний перехід від критики «олігархічної економіки» до фокусу на «справедливому розподілі військового тягаря». Якщо до повномасштабного вторгнення популістська маніпулятивна риторика часто зосереджувалася на критиці олігархів та великого бізнесу загалом, то після початку війни акцент маніпуляцій змістився на критику нерівномірного розподілу економічного тягаря між різними соціальними групами. При цьому бізнес-еліта піддається маніпулятивній критиці вже не за сам факт багатства, а за нібито недостатній внесок у оборонні зусилля порівняно з рештою суспільства [16].

Традиційні популістські маніпулятивні обіцянки значного підвищення соціальних стандартів трансформувались у більш цільові маніпулятивні пропозиції щодо підтримки конкретних вразливих груп населення, особливо постраждалих від війни. При цьому такі маніпулятивні пропозиції часто супроводжуються необґрунтованими твердженнями про можливість одночасного забезпечення високого рівня оборонних витрат через виявлення вигаданих «прихованих резервів» у бюджеті.

Разом з тим, економіка України критично постраждала після 18+ місяців війни. Після падіння на 30% у 2022 році прогнозувалося зростання лише на 1-3% у 2023 році (МВФ). Прямі збитки від російської агресії становлять близько \$150 млрд (майже весь поточний ВВП країни), а з урахуванням непрямих втрат — кілька сотень мільярдів. Мільйони українців покинули країну або стали внутрішньо переміщеними особами. Рівень бідності зріс з довоєнних 5,5% до 25% у 2022 році, й приблизно до 55% наприкінці 2023 року [17].

Значних змін зазнали також маніпулятивні наративи щодо зовнішньої допомоги. Якщо до війни популістська маніпулятивна риторика часто включала критику «зовнішнього управління» та залежності від міжнародних фінансових інституцій, то після початку повномасштабного вторгнення ця маніпулятивна критика суттєво пом'якшилась. Натомість з'явилися нові маніпулятивні конструкти про «несправедливі умови» та «недостатній обсяг» міжнародної допомоги, а також про необхідність її перерозподілу на користь соціальних

програм, а не лише оборонних потреб, що є класичним прикладом маніпуляції через спрощення складних економічних процесів.

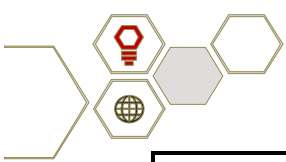
Податкова риторика також зазнала маніпулятивної адаптації до воєнних умов. Традиційні обіцянки зниження податків трансформувались у складніші наративи про «справедливе оподаткування». Популісти маніпулюють очікуваннями, обіцяючи зниження податків для малого і середнього бізнесу, одночасно пропонуючи компенсувати це підвищенням податків для великого бізнесу та введенням «військових податків» без реалістичних економічних розрахунків.

Новим елементом маніпулятивної риторики стали звинувачення влади в неефективному використанні оборонних коштів. Військові витрати мають подвійний вплив: підвищують обороноздатність і стимулюють інновації, але відволікають ресурси від соціальної сфери, створюючи соціальну напругу [18]. Для більш наочного представлення трансформації популістських економічних наративів пропонуємо таблицю, яка порівнює ключові наративи до та після початку повномасштабної війни:

Таблиця 1.

Порівняння популістських економічних наративів до та після початку повномасштабного вторгнення*

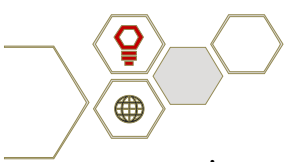
Аспект економічної політики	Популістські наративи до 24.02.2022	Популістські наративи після 24.02.2022	Маніпулятивний аспект
Соціальні виплати	«Радикальне підвищення пенсій та зарплат для всіх»	«Цільова підтримка найбільш вразливих груп при збереженні оборонних витрат»	Маніпулювання очікуваннями через приховування реальних бюджетних обмежень; створення ілюзії можливості одночасного забезпечення високих соціальних стандартів і оборонних потреб
Податкова політика	«Зниження податків для всіх»	«Диференційований підхід: зниження для малого бізнесу, підвищення для олігархів»	Експлуатація соціальної нерівності та класової напруги; замовчування економічних наслідків різкої зміни податкової системи в умовах війни

Зовнішня допомога	«Відмова від «зовнішнього управління» та кредитів МВФ»	«Вимога більш гнучких умов використання міжнародної допомоги, включаючи соціальні напрями»	Підміна понять щодо умов міжнародної допомоги; спрощення складних геополітичних процесів; апеляція до емоцій національної гордості
Критика еліт	«Боротьба з олігархією як системою»	«Вимога справедливого внеску елітних груп у оборонні зусилля»	Створення образу ворога у вигляді еліт; поляризація суспільства; використання заздрості та ресентименту як інструментів мобілізації підтримки
Бюджетні пріоритети	«Радикальне збільшення соціальних витрат за рахунок скорочення «непотрібних» витрат»	«Пошук балансу між оборонними та соціальними витратами з акцентом на ефективності використання оборонного бюджету»	Свідоме спотворення інформації про структуру бюджету; маніпулювання термінами «ефективність» та «оптимізація» без конкретних механізмів
Державне регулювання	«Встановлення контролю над цінами на основні товари»	«Таргетоване регулювання ринків стратегічних товарів з урахуванням оборонних потреб»	Звернення до ностальгії за радянською системою централізованого управління; ігнорування економічних наслідків жорсткого регулювання в умовах дефіциту
Приватизація	«Збереження державної власності на стратегічні підприємства»	«Перегляд статусу державних підприємств з урахуванням їх значення для оборонного потенціалу»	Використання патріотичної риторики для маскування економічно необґрунтованих пропозицій; свідоме змішування понять стратегічної важливості та економічної ефективності

**Складено авторами*

Як видно з таблиці, основною тенденцією трансформації маніпулятивних популістських наративів є перехід від радикальних універсальних пропозицій до більш нюансованих та таргетованих технік, що враховують воєнні реалії. Це демонструє адаптивність популізму як інструменту політичної маніпуляції при зміні суспільно-політичного контексту. Аналіз поведінки політичних акторів в Україні після початку повномасштабного вторгнення дозволяє виділити кілька

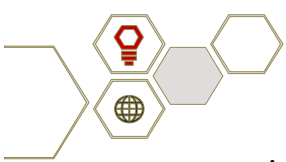
типів маніпулятивних популістських стратегій у контексті дилеми «гармати чи масло», які представляють різні підходи до маніпулювання суспільною думкою щодо розподілу обмежених ресурсів між оборонними та соціальними потребами.

«Безпековий популізм» використовує маніпулятивні прийоми, наголошуючи на неефективності оборонних витрат. Його прихильники маніпулюють фактами, стверджуючи, що можна забезпечити і належний рівень оборони, і соціальний захист шляхом боротьби з корупцією та підвищення ефективності використання оборонного бюджету. Така маніпулятивна риторика дозволяє уникнути прямого протиставлення оборонних та соціальних пріоритетів, пропонуючи натомість штучно спрощені рішення оптимізації використання ресурсів.

«Соціально-захисний популізм» маніпулює емоціями громадян, акцентуючи увагу на надмірності оборонних витрат порівняно з гострими соціальними проблемами. Прихильники цього маніпулятивного підходу свідомо викривляють реальність, стверджуючи, що надмірна концентрація ресурсів на обороні призводить до критичного зниження рівня життя населення. Ця маніпулятивна стратегія може включати заклики до пошуку дипломатичних шляхів вирішення конфлікту з метою переспрямування ресурсів на соціальні потреби, ігноруючи реальні геополітичні обставини.

«Мобілізаційний популізм» застосовує маніпулятивні технології, наголошуючи на необхідності жорстких заходів щодо перерозподілу ресурсів від елітних груп до загальних оборонних та соціальних потреб через «експропріацію» ресурсів у найбагатших верств, націоналізацію стратегічних підприємств та встановлення державного контролю над економікою. Така маніпулятивна стратегія апелює до почуття соціальної справедливості та маніпулює суспільним обуренням щодо нерівномірного розподілу тягара війни.

«Інноваційний популізм» маніпулятивно зосереджується на технологічних та організаційних інноваціях як способі подолання дилеми. Пропонуються маніпулятивні концепції «проривних рішень», які нібито дозволять радикально підвищити ефективність і оборонних, і соціальних витрат. Ця маніпулятивна

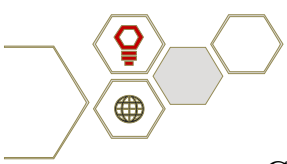
стратегія часто включає необґрунтовані обіцянки залучення «найкращих експертів» та впровадження «інноваційних технологій» без деталізації конкретних механізмів.

«Темпоральний популізм» відверто маніпулює часовою перспективою, визнаючи поточну необхідність високих оборонних витрат, але маніпулятивно обіцяючи компенсувати соціальні втрати в майбутньому за рахунок репарацій, конфіскованих російських активів чи «плану Маршалла для України». Така маніпулятивна стратегія переносить фокус дискусії на післявоєнний період, відволікаючи увагу від поточних економічних проблем.

У податковій політиці простежується диференційований підхід до маніпуляцій: маніпулятивні обіцянки податкових пільг для малого та середнього бізнесу поєднуються з маніпулятивною аргументацією щодо посилення фіскального тиску на великий бізнес через додаткові військові збори та підвищення ставок окремих податків.

У бюджетній політиці вплив маніпулятивних популістських наративів проявляється у спробах маніпулювати суспільною думкою щодо можливості поєднання високого рівня оборонних витрат із збереженням соціальних програм через збільшення дефіциту бюджету та перерозподіл коштів. Обґрунтування таких рішень часто містить елементи маніпулятивної риторики про «справедливість» та «захист інтересів простих людей».

Маніпулятивні наративи про «ефективність оборонних витрат» впливають на практики контролю використання коштів: маніпулятивна критика неефективності в оборонній сфері призводить до посилення механізмів фінансового контролю, хоча надмірна публічність у питаннях оборонних закупівель може створювати ризики для національної безпеки. Вплив маніпулятивних популістських наративів найбільше помітний у сферах, видимих для виборців – соціальні виплати, комунальні тарифи, податки для фізичних осіб. У менш публічних сферах, таких як монетарна політика чи регулювання фінансового сектору, цей маніпулятивний вплив значно менший.

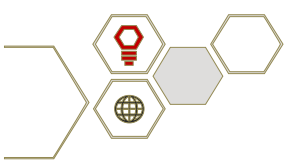
Соціологічні дослідження підтверджують підвищення критичності сприйняття маніпулятивних популістських обіцянок в Україні після початку повномасштабної війни. Зокрема, у статті «Популістські орієнтації українців під час повномасштабної війни» (2024) відзначається, що хоча антиелітарні та антиістеблішментські настрої залишаються домінуючими, громадяни демонструють більш вибіркове ставлення до маніпулятивних популістських меседжів, зокрема не підтримують порушення законодавства заради політичних цілей. Підтримка маніпулятивного популізму зосереджена серед економічно незахищених верств населення, але загалом спостерігається підвищення критичності та амбівалентності у сприйнятті маніпулятивних популістських ідей [19].

Найбільш вразливі верстви населення (пенсіонери, внутрішньо переміщені особи, малозабезпечені) більше схильні піддаватися маніпулятивним соціально-захисним популістським наративам. Групи, безпосередньо залучені до оборонних зусиль (військовослужбовці, працівники оборонних підприємств, волонтери), демонструють більшу вразливість до маніпулятивних безпекових аспектів популістських наративів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження трансформації політичного популізму як інструменту маніпуляції в контексті дилеми «гармати чи масло» в умовах української мобілізаційної економіки виявило важливі тенденції:

Маніпулятивні економічні наративи популізму еволюціонували від універсальних обіцянок до диференційованих пропозицій, адаптованих до високих оборонних витрат. Популісти застосовують різноманітні маніпулятивні стратегії для видимого розв'язання дилеми «гармати чи масло» – від обіцянок підвищення ефективності оборонних витрат до радикального перерозподілу ресурсів.

Вплив маніпулятивних популістських наративів на економічну політику воєнного часу найбільш помітний у публічних сферах. Хоча суспільство стає критичнішим до радикальних маніпулятивних обіцянок, окремі соціальні групи

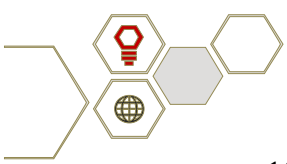

залишаються вразливими до цільових маніпулятивних меседжів. За подальшого накопичення економічних труднощів можливе відродження традиційних форм маніпулятивного економічного популізму, особливо при ослабленні відчуття справедливого розподілу воєнного тягара.

Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення впливу військового досвіду на стійкість до політичних маніпуляцій та трансформація маніпулятивних технологій у контексті євроінтеграції та післявоєнного відновлення.

Список використаних джерел

1. Mudde C. The Far Right Today. Cambridge: Polity Press, 2019. 226 p.
2. Müller J.-W. What Is Populism? Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016. 136 p.
3. Acemoglu D., Egorov G., Sonin K. A Political Theory of Populism. The Quarterly Journal of Economics. 2013. Vol. 128. №. 2. P. 771–805.
4. Dornbusch R., Edwards S. The Macroeconomics of Populism in Latin America. Chicago: University of Chicago Press, 1991. 412 p.
5. Kuzio T. Populism in Ukraine and Europe: Similar but Also Different. Populism in Europe: An Overview. Kyiv : KAS Ukraine, 2018. P. 21–34.
6. Fisun O. Ukraine: Neopatrimonialism and the Revolution of Dignity. The Routledge Handbook of the Politics of the #MeToo Movement. London: Routledge, 2021. P. 283-296.
7. Kennedy P. The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. New York: Vintage Books, 1989. 704 p.
8. Harrison M. The Economics of World War II: Six Great Powers in International Comparison. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 307 p.
9. Samuelson P. A. Economics: An Introductory Analysis. New York: McGraw-Hill, 1948. 622 p.

10. Mintz A., Huang C. Defense Expenditures, Economic Growth, and The «Peace Dividend». The American Political Science Review. 1990. Vol. 84, №. 4. P. 1283–1293.
11. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика. Київ: НІСД, 2003. 368 с.
12. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. Історичні причини та політичні наслідки. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
13. Соціолог Євген Головаха: Більшість не хоче виборів в умовах війни, але час грає не на боці влади. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/01/9/7492626/> (дата звернення: 16.04.2025).
14. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. праці / О. С. Власюк. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
15. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення. Київ : НІСД, 2016. 196 с.
16. Куницький О. Як війна впливає на українських олігархів і яка їхня роль. URL: <https://www.dw.com/uk/yak-viina-vpyvaie-na-ukrainskykh-oliharkhiv-i-yaku-rol-vony-v-nii-vidihraiut/a-61707317> (дата звернення: 16.04.2025).
17. Кухта П. Гармати й масло: аргументи на користь відкриття кордонів України. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/post/21373> (дата звернення: 16.04.2025).
18. Колінець Л. Б. Вплив зростання військових витрат на економічний розвиток країн. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/8_2020/10.pdf (дата звернення: 16.04.2025).
19. Резнік О. Популістські орієнтації українців під час повномасштабної війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. №1. С. 80–92.